André Kertész kilencvenéves

Chagall és Károlyi Mihály, Ehrenburg, René Clair és Ferenczy Noémi — ha csak modelljeinek és barátainak tárgyszerű névsorát írnánk le a születésnapon, abból is kikerekednék egy háromnegyed évszázados nagyszerű művészet- és szellemiségtörténet.

A kilencven esztendeje, 1894. július 2-án Budapesten született André Kertész neve mellé nem is találni egyetlen helyrajzi jelzőt. A legpárizsibb fotósnak titulálták már évtizedekkel ezelőtt, méltán, mert a francia főváros művész-, munkás- és csavargófélvilági társadalmának képi szociográfusaként, vizuális esszéistájaként tűnt fel nem sokkal Magyarországról távozása után, már a harmincas években. De Amerika fotóképét változtatta meg, amikor franciaországi sikereit maga mögött hagyva szinte újra kezdte a karrierjét New Yorkban. Másfél éve mégis a Magyar emlékek című könyvsikerről, a régen világhírű Kertész odakint megjelentetett első világháborús és forradalmak kori hazai műveinek albumáról számolhatott be washingtoni tudósítónk, aki akkor interjút is készített a mesterrel.

Azóta itthon járt, tartja kapcsolatát szülőhazájával, s idei tavaszi budapesti nagy kiállítása, az akkor átvett kitüntetés, a Magyar Népköztársaság Zászlórendje jelzi, hogy nem csupán az idehaza eltöltött első harminc esztendeje fűzi szülőföldjéhez. S nem is csak az a tény, hogy az egyetemes fotótörténettel együtt a magyar fényképezés-históriát gyarapította későbbi világhíréhez méltó harctéri, esztergomi, tizennyolc-tizenkilences budapesti felvételeivel.

Joggal köszönti a birtokos tudatával a magyar kultúra a kilencvenéves André Kertészt. Aki hozzátartozik e kultúrához a kezdetek és a kötődések miatt, s hozzá tartozik az egyetemes humanista művészet csúcsaként is.

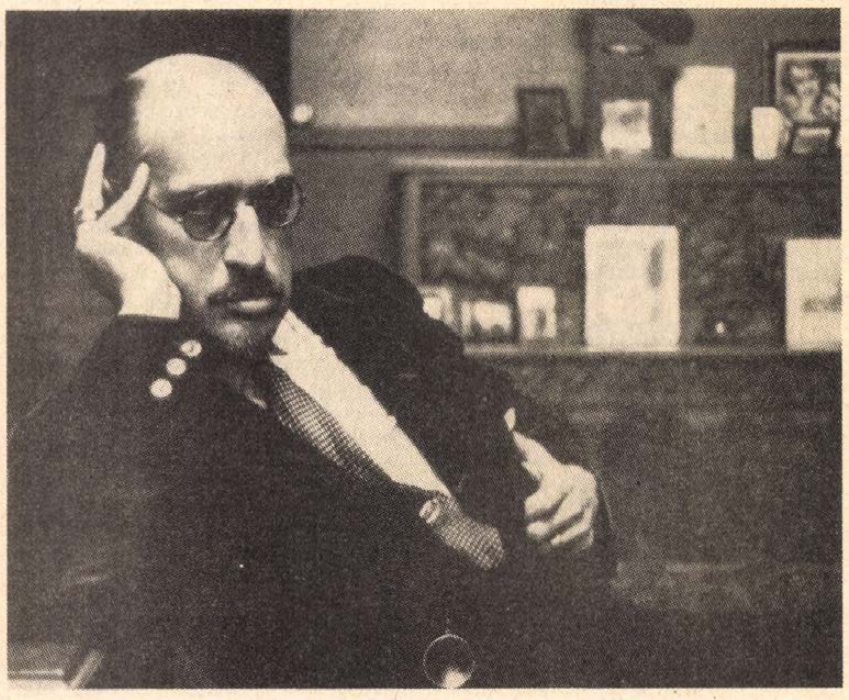

Károlyi Mihály emigrációban készült portréja.

KULTURÁLIS HÍREK

● A lódzi Wielki Teatr balettársulata vasárnap kéthetes turnéra érkezett hazánkba. Első vendégjátékukat hétfőn tartották Egerben; július 15-ig fellépnek még Debrecenben, Fonyódon, Győrött, Kecskeméten, Miskolcon, Pécsett, Siófokon, Szolnokon és Veszprémben. A társulat a Magyar Állami Operaház magántáncosai közreműködésével a Próba című balettet mutatja be.

△ *Szombaton Gyulán megnyitották az eszperantó nyári egyetemet, az eszperantó nyelvű ismeretterjesztés egyik kiemelkedő fórumát. Az öt földrészről több mint százan érkeztek a városba, amely egy hétig látja vendégül az eszperantista szakembereket, illetve nyelvtanulókat.*

◆ A színművészeti főiskolák második nemzetközi fesztiválja megkezdődött Pozsonyban. Az egyhetes rendezvényen kilenc ország — közöttük Magyarország — színinövendékei mutatkoznak be, s a találkozón részt vesz az Unesco Nemzetközi Színházi Intézetének küldöttsége is.

○ *Országos fotós alkotótábor nyílt meg vasárnap Pécsett. A Népművelési Intézet meghívására a különböző városokban működő amatőr szakkörök és klubok tagjai, valamint NDK-beli és osztrák fotósok találkoztak a Mecsekalján, hogy megismerkedjenek Baranya gazdag fotókultúrájával, s eszmecserét folytassanak a magyar fotóművészet helyzetéről, új törekvéseiről.*

KÖNYVSZEMLE

írja: Kovács Sándor Iván

Irodalmi évfordulóink szociológiája még megíratlan, pedig volna mivel szembenéznie az összefoglalásra vállalkozónak. Miért ünnepelünk sokszor kampányszerűen; miért hallgatunk hosszú ideig arról, aki körül egy-egy évfordulón felcsapnak, majd mindjárt ki is hunynak a kultikus örömtüzek; hogyan fejeződik ki valamely nagy irodalmi évforduló megünneplésében az irodalmi tudatformának nálunk hagyományosan fontos szerepe; a kampányszerűségben mennyire mozgatóerő a kutatás, az oktatás, a könyvkiadás, a közművelés kölcsönös mulasztások miatti lelkiismeret-furdalása? — és így tovább; csak szaporíthatnám a kérdéseket.

Az évfordulók a nagyvilág és a haza, az emberiség és a magyarság emlékezetének határkövei; *jó* megünneplésük kötelesség. Arra érdemes íróink jubileumát akkor üljük meg jól, ha nemcsak *róluk* beszélünk, hanem elsősorban *ők* beszélnek: újra kiadott s korszerűen kommentált *műveik* által. Ünnepelthez és ünneplőhöz olyan évforduló méltó, amikor az alkotót és művet — jól koordinált, alapos előkészítő munka árán — a korábbi ismeretekhez képest magasabb szinten vehetjük birtokba, amikor a tudomásulvétel, a befogadás igényeit és lehetőségeit egyaránt mérlegeljük.

E bonyolult elvárások közepette a könyvkiadásra — egyebek mellett — a jó *időzítés* nem könnyű feladata vár.

A *Szépirodalmi Könyvkiadó* immár 6. köteténél járó koncepciózus és népszerű sorozata, a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* jól időzít: nem késte le sem a Bél Mátyás-, sem a Kőrösi Csoma-évfordulót. (A *Gondolat* meghirdetett Bél-kötete még várat magára.)

BÉL MÁTYÁS

jubileumáról, a hazai és külföldi megemlékezésekről szó esett már e hasábokon. Vessünk most pillantást „a XVIII. század első fele legjelentősebb magyarországi tudósa" életművének arra a legjellemzőbb hányadára, ami a *Ritkaságok*-sorozat Bél-kötetét gondozó *Tarnai Andor* (s fordító-munkatársai: *Déri Balázs* és *Donáth Regina*) jóvoltából immár sokak számára hozzáférhető.

A jelképes *Hungáriából Magyarország felé* címmel megjelent kötet úgy láttatja Bél Mátyást, hogy iskolateremtő összefoglaló és újító volt, és sorra vett céljait (például a latin nyelvtan anyanyelven tanítása, a francia nyelv hazai tanításának kezdeményezése, a külföldiek számára összeállított magyar nyelvtan, az anyanyelv — „magyarországi viszonylatban az anyanyelvek" — kimüvelése stb.) a latinul és németül ránk maradt életmű szemelvényes bemutatásával világítja meg. Bél Mátyás nagyszabású programjának csak néhány gyakorlatias szándékát említhettem, műveinek sokrétűségét meg sem kísérlem sorra venni, ehelyett a benne megtestesülő tudóstípus néhány jellemvonását ragadom ki. Bél Mátyásnak „a régi hun-szkíta irodalomról" szóló tanulmánya például mesteri bemutató a forráshasználatról, a hivatkozások, jegyzetek technikájáról, a könyvtári és levéltári vizsgálódás nem titkolt szenvedélyéről. A könyveket maga is „szinte bűnös módon" szerette, mint az a kortársa, aki szekérszám kölcsönözte neki a forrásmunkákat, s örök filosz-rettenettel meditált arról, bárha e könyvek jó örökösökre szállanának! Az *Adparatus* programja majdhogynem tudományos zsonglőrködés („Adj a kezembe legalább kétszáz oklevelet . . ., s akkora eredményeket fogok fölmutatni . . ."), de körültekintő felsorolása is annak a tucatnyi forrástípusnak, amelyek megvallatása szükséges volna „Magyarország dolgainak" enciklopédikus összefoglalásához. Bél Mátyás még a nagyszombati Egyetem tér földjét is abból a szempontból ítéli meg, hogy „száraz és alkalmas a tudós sétálgatásra". A tudományba vetett hite határtalan, s olykor „a tudósi önzés vagy talán literátori gőg" formájában is jelentkezik. Mindenesetre új életforma és független öntudat jelentkezése ez: az udvari támogatástól már végleg elszakadt, a papi funkciótól éppen elszakadó (vagy azzal okosan összeegyeztetett) XVIII. századi tudós életformája, amelynek szervezeti kerete: a hazai Tudós Társaság is születőben van már.

Nyolc évvel ezelőtt ünnepeltük

II. RÁKÓCZI FERENC

születésének 300. évfordulóját, s akkor a könyvkiadás *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes* Rákóczi-monográfiájának 2., átdolgozott és bővített kiadásával tisztelgett a nagy fejedelem és nagy író emléke előtt. Azok a nagyszabású kollektív tudományos munkák, amelyek szintén az évforduló vonzáskörében készültek (például a *Rákóczi-tanulmányok;* az *Európa és a Rákóczi-szabadságharc)* jókora kiadói késéssel, csak 1980-ban jelenhettek meg. Közelebb esett a jubileumhoz *II. Rákóczi Ferenc Művei* kritikai kiadásának megindulása: a megújult *Archivum Rákóczianum*-sorozat már 1978-ban közreadta a francia *Emlékiratok* kétnyelvű tudományos kiadását, s *Vas István* és *Szepes Erika* fordításában az *Emlékiratok* és a *Vallomások* egy év múlva a *Magyar Remekírók* köteteként is az olvasók elé került.

A Rákóczi-kutatások példás és perspektivikus szervezettségét most újból olyan kiadvány reprezentálja, amely Rákóczi írói életművét (pontosabban annak jórészt ismeretlen darabjait) nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudományos közvélemény előtt is hozzáférhetővé teszi: az *Akadémiai Kiadónál* — mint az *Archivum* új kötete — megjelent a fejedelem „politikai és erkölcsi testamentuma". A latin—francia—magyar nyelvű kötet Rákóczi *Gondolatok a keresztény ember polgári életének és udvariasságának alapelveiről,* illetve *Értekezés a hatalomról* (röviden a *Gondolatok* és az *Értekezés)* című munkáit, továbbá *Végrendeletét* és azokat a kiegészítő iratokat tartalmazza, amelyek egy 1751. évi gyűjteményes francia kötetben már napvilágot láttak. „Senki nem adta azonban ki magyarul a fejedelem ezen írásait, s így ezek a szélesebb közvélemény előtt ismeretlenek maradtak" — állapítja meg *Köpeczi Béla,* az *Archivum* szerkesztő bizottságának elnöke, aki kísérő tanulmányt és magyarázó jegyzeteket írt a *Borzsák István, Kovács Ilona* és *Szávai Nándor* fordítói, sajtó alá rendezői munkája eredményeként megjelent könyvhöz. Az új Rákóczi-kötet rendkívül alapos jegyzetapparátusa a kézirati hagyománytól a művek utóéletéig mindenben eligazít, a kísérő tanulmány a monográfus alaposságával tárja fel az „Európa szélén írt" Rákóczi-művek keletkezési, kiadási körülményeit és forrásait. Amit az *Értekezések* és a *Gondolatok,* „a politikai és pedagógiai irodalom e két figyelemre méltó munkája" értékeiről Köpeczi Béla összefoglalóan megállapít, azt tömörebben e mégoly rövid ismertetés sem adhatja vissza: „A művek politikai szempontból a XVII. század második felének nyugat-európai uralkodó eszméit tükrözik, de úgy, hogy azokat Rákóczi a magyar nemesség rendi-függetlenségi elképzeléseivel egyezteti, Nevelési szempontból a fejedelem eszménye a »keresztény ember«, akinek jellemzőit a neosztoikus erkölcs és a janzenista belső vallásosság hatása alatt fogalmazza meg. Ezek az iratok egy átmeneti kornak a dokumentumai, amely keresi a megújulás útjait, néha úgy, hogy a múltat idealizálja, és az embert elsősorban erkölcsileg akarja megjavítani." Rákóczi magyarul most hozzáférhetővé vált munkái úgy juthatnak el a szélesebb olvasói rétegekhez, ha a kritikai kiadásbeli szövegek legalább olyan gyorsan átkerülnek népszerű kiadásba, mint történt az *Emlékiratok* esetében.

JÓZSEF ATTILA

Összes verseinek kétkötetes új kritikai kiadását ugyancsak az *Akadémiai Kiadó* jelentette meg. Régóta érdeklődéssel vártuk ezt az új tudományos József Attila-kiadást, mert nagy klasszikusunk versszövegeinek sajtó alá rendezésére ezúttal nem József Attila-kutatókent ismert irodalomtörténész, hanem a régi magyar költészet egyik legsokoldalúbb értoje, *Stoll Béla* vállalkozott. A kritikai kiadások kollektivizálódása idején Stoll magányos vállalkozása valóban minden figyelmet megérdemel. A legendásan pontos filológus, a *Régi Magyar Költők Tára* szerkesztője, a XVII. századi szerelmi és lakodalmi versek, a „pajkos énekek", a Szenci Molnár-zsoltárok kiadója azzal nyitott új fejezetet a József Attila-textológiában, hogy feladatát a legjobb értelemben szűken értelmezte: nem törekedett többre, mint a versek *pontos szövegének* és *időrendjének* megállapítására. Ehhez azonban revízió alá vett minden korábbi megjelenést és kiadást, a kéziratok, változatok, másolatok, olvasatok, különféle közlések ellentmondásait feloldva megtisztította a szövegeket a rájuk rakódott hibáktól, és ahol kellett, korrigálta az eddig elfogadott kronológiát.

A kritikai kiadások körül régóta csendes szakmai vita dúl: vajon a jó szöveg és a megbízható időrend-e a fontosabb, vagy pedig az a felfogás helyes, hogy a kritikai kiadás jegyzetanyaga legyen „a mű filológiai enciklopédiája", teljesítse tehát mindazon elvárásokat, amelyeket az erre vonatkozó régebbi szabályzat rögzít? A vita azért jogos, a két kiadástípus megkülönböztetése azért időszerű, mert némely új kritikai kiadást feleslegesen túlduzzaszt a monstruózus jegyzetanyag, a tudóskodó agyonmagyarázás. Stoll Béla határozottan szöveg- és kronológiapárti: kiadásában „nem közöl olyan adatot, amely a versek forrásaira, fogadtatására, utóéletére és értékelésére vonatkozik"; a keletkezéstörténetet is csak annyiban vette figyelembe, „amennyiben az időrend megállapításához szükséges volt". Az indoklás: „Ha nem ezt tesszük, a tengernyivé duzzadt szakirodalom idézése között úgyszólván eltűnt volna József Attila szövege". Stoll *ilyen* berendezésű kritikai kiadást akart csinálni, s célját nagy megbízhatósággal, magas szinten teljesítette. A szakirodalom állandó idézgetése, a fordítások és adaptációk felsorolása stb. valóban felesleges (amikor ez a koncepció kialakult, a magyar kritikatörténet kutatása még gyermekcipőben járt), a források és a keletkezéstörténet azonban — hogy másra ne utaljak — mégiscsak a legszorosabban a kritikai kiadás illetékességi körébe tartozó tudnivalók. A jegyzetek tartalmi és tipográfiai tömörítésének Stollra jellemző művészetével ezek elhelyezése is megoldható.

TV

Telipohár és telipódium

Nagyfán kétezer beteget kezelnek, az orvosilag nyilvántartott alkoholistáknak két százalékát. Nagyobb részük még nem reménytelen, a kétezernek fele visszaeső ugyan, negyedük azonban visszatalál a normális életbe. A visszaesők egyértelműen azt panaszolják, hogy mások rábeszélésére nyúlnak ismét pohárhoz. Igaz, a nem visszaesők is azzal magyarázzák szenvedélyüket, hogy mindenki iszik, nehéz a sorból kilógni. Megszólják a nem ivót, akit kinéznek; könnyebb a többséggel tartani, mint ellenállni. Aztán következik egy furcsa fordulat: a hírhedett ivót, az elvonókúrását ismét megszólják, kerülik. Amíg cimbora valaki, addig semmi baj, ha szenvedéllyé válik az ital, szembekerül az egész világgal.

A szokásoknak ez az állapota tesz tönkre sok ezer embert évente. A hétfő este sugárzott riport után egészségügyi és szociológiai szakemberek beszélgettek és próbáltak megfogalmazni valamiféle tanulságot. Egyikük azt mondta: jobb lenne úgy megszelídíteni az alkoholizmust, hogy beépítenénk napi normális, kulturált szokásaink közé a borivást. Az ivás mai társasági szokásai szerint valószínűleg ennek a szakembernek volt igaza.

Mások azt latolgatták, hogy esetleg az alkoholtermelést, illetve hazai forgalmazását kellene csökkenteni, vagy óvatosabb fogalmazással: normálisabb szinten tartani. Ma a fogyasztással járó munkakiesés, a gyógyítás, a védekezésre fordított összeg nagyjából annyi, amennyit jövedelmez az alkohol. Csakhogy a korlátozás még eddig sehol a világon nem vált be. Az alkohol árának emelése a családokat sújtja, a gyermekek, a családtagok koplalják meg a pálinka árát. A kemény alkoholista inkább választja a koplalást és a koplaltatást, mint a lemondást.

Nézem az alkohol miatt tönkrement, szörnyű tekintetű embereket a riportban, hallgatom szavaikat. Nyomasztó arcok, tragikus sorsok. Eszembe jut egy nemrég sugárzott másik riport a dél-dunántúli pincesorokról, jól karbantartott présházak gazdáiról. Pirospozsgás emberek arról beszéltek, hogy ősi hagyomány szerint termelik és fogyasztják a jó bort, kultusza van a termelésnek, a szüretnek, becsülete a bornak. A pincesoron nem maradhat meg az, aki nem tud bánni szőlőjével, aki elhanyagolja, kivált aki pancsolja, vagy mértéktelenül fogyasztja. Ez utóbbi éppúgy szégyen, mint — mondjuk — lopni. Abban a faluban mindenki iszik, de senki sem iszákos. A borból élnek, de nem élnek-halnak a borért. A szőlő kötelezi gazdáját a *jó* gazdálkodásra és a *jól* gazdálkodásra: ebbe a fogyasztás kultúrája is beletartozik. Lehet, hogy annak az orvosprofesszornak volt igaza a riport végén, aki az alkoholfogyasztás kultúráját emlegette. A törvény önmagában — félő — nem segít. A jólét velejárója az alkoholfogyasztás növekedése, de nem szükségképpen a káros fogyasztás, a mértéktelenség. Nagyfa lakóinak vallomásai nem sokat tettek hozzá ahhoz, amit az alkohol szörnyűségeiről eddig is tudtunk. A beszélgetéssel kiegészített műsor mégis nagyon hasznos volt: tessék gondolkodni a gondokon, és keresni a megoldást. Ma még nemigen tudja senki, mit lehetne tenni a növekvő „népbetegség" ellen. Illetve egyet mindenki sejt: az alkoholizmus nem orvosi vagy nem elsősorban orvosi probléma.

A Telepódium abban hasonlít a *teli pohárra,* hogy abból is megárt a sok, sőt a kevés is, ha nem elég jó. *Bencsik Imre* bohózata szombat este a tévében azt az ősrégi célozgatást igyekezett bizonyítani, hogy tényleg akörül forog a világ. Meg is mutatta, hogy mi körül, elég vaskosan. Csak ebben a témában nagyon nehéz újat hozni George Feydeau után. Ugyanezt a félreértett szobacserét nagy kavargásban és az azzal járó *sok* félreértéssel láthattuk a Vígszínházban, a kaposváriak jóvoltából pedig a tévében is. Persze megértem én: érjük be néha hazaival is. Nem is a pikantéria ellen van kifogásom, inkább a humort hiányolom.

Úgy látszik, a humor manapság hiánycikk. (Mármint a színpadon.) A kabarék agyonkoptatott sablonját még tovább koptatják; eljutottunk volna a téma adta lehetőség végső határáig? Nem valószínű, mert a lenge öltözet, a titkos találkák minden korszakban mondtak valami mást is, sőt azt hiszem, ez a többlet adta valójában a humoros tartalmat, ezen lehet(ne) igazán nevetni ma is. A viszonyok (szerelmi és mélyebb emberi viszonyok) tükre a kabaré, illetve minden idevágó műfaj. Miért komikus az az osztályvezető, aki ugyanott ad találkát szeretőjének, mint felesége a maga szeretőjének? A beosztottja pedig kétségbeesetten igyekszik elkerülni a botrányt, miközben ő is felkerül felesége féltékenységi listájára. Ha ebben az egyszerű helyzetben csak annyi a humor, hogy mindig valaki más kerül az ágyba valaki más mellé — az önmagában csak helyzet, amin lehet ugyan nevetni, de innentől kezdve várnánk a „humor bekövetkezését". Nem jön, és akkor be kell érnünk ennyivel. Tréfa, poén, jó bemondások nélkül.

A *Kölcsönlakás* szereplői pontosan ugyanazt tették, amit mindig tettek hasonló színpadi körülmények között. Tehetnének-e valami mást? Ki tudja addig, amíg nem látunk valami mást? *Bodrogiról* tudjuk, hogy sok mindent tud ezen kívül, *Kabos László, Kállai Ilona, Tábori Nóra, Csala Zsuzsa* viszont inkább csak ezt a már szinte unásig ismert, leegyszerűsített figurát alakítja.

Hétvégi humorigényünket szerényen elégítette ki *Kalmár Tibor* rendező. Közvetlenül azután, hogy a veszprémi tévétalálkozó zsürijének elnöke kiosztotta a díjakat, és nagyon kritikusan szólt a legutóbbi évek tévéjátékainak értékeiről. Mit mond majd az elnök, aki a kabaré és vidám műfajban rendezett darabok bemutatóján értékeli az eredményt? Hogy nincs közéleti humor még nyomokban sem, nincs aktuális téma, s a politikai mondanivaló végképp hiányzik? Hová lett Karinthy Frigyes, Nagy Endre, Komlós János szelleme? Nem lenne jó, ha végképp befedné a feledés. Világunk kínálja a fonák helyzeteket, és nem tiltja meg kigúnyolásukat. Mi hiányzik hát? Talán a hozzáértés? A tehetség? Ilyet még feltételezni is sértés. De hát valami oka csak van ennek a sótlan kabarévilágnak. A pikantéria önmagában nem szórakoztat, a paskolni való pucérság legfeljebb csak fűszerezhet, a mondanivaló legyen szellemesebb, fordulatosabb a cselekmény, s akkor beszélhetünk a színészi teljesítmény színvonaláról, a rendező megoldásainak dramaturgiájáról, de legfőképpen jól szórakozunk majd.

Sarkadi László